

Софія Кукуре

Балтійська міфологія в латвійсько- та литовськомовній історіографії ХХ ст.

Sofia Kukure

The Baltic mythology in Latvian and Lithuanian language historiography of the 20 century

Historiographical works of Brastynsh E., W. J. Storost, Trynkunas, N. Veljus on Baltic mythology and its role in the formation of national consciousness and national revival in the twentieth century, in particular in the aspect of pre-Christian religious worldview and in the context of European culture, are analyzed.

Keywords: Baltic mythology, national consciousness, historiography, the mythological worldview, European culture

Аналізуються історіографічні праці Е. Брастиньша, В. Сторости Й. Тринкунаса, Н. Велюса з питань балтійської міфології та її ролі у формуванні національної самосвідомості та національного відродження у ХХ ст., зокрема в аспекті дохристиянського релігійного світогляду та в контексті європейської культури.

Ключові слова: балтійська міфологія, національна самосвідомість, історіографія, міфологічний світогляд, європейська культура.

Міфологічний світогляд – значущий елемент духовної культури. Для всіх європейських народів саме ця спадщина є основоположною, адже втілює основні принципи світобачення, цінностей, ідеалів, що знайшли відображення у символічній формі та були зафіксовані у давні часи.

Саме тому можна легко пояснити, чому, здавалось би, не пов'язані з історичними фактами тексти, які видавались би недостовірними, вигаданими, визначались як не менш вагомі складові культури, ніж історично достовірні, зафіксовані дані.

Звернення до питань міфології засвідчує увагу істориків, філософів, етнографів до цього складного, багатогранного явища, що було виявом свідомості народу. Можна стверджувати, що значення цієї спадщини розуміли як у стародавні часи, так і за доби Середньовіччя, Відродження, Нового часу. Не даремно більшість видатних митців цих епох зверталась у своїй творчості саме до міфології, вважаючи її однією з основ національної культури, необхідної для самовизначення. Цю значимість розуміли не лише митці, а й історики, що намагались дослідити міфологічну свідомість народу як історико-культурний феномен, визначити її роль та місце в культурі як окремих народів, так і у світовій.

Безумовно, звернення до згаданих вище питань було важливою віхою у розвитку історичної науки. Адже неможливо дослідити особливості національної

свідомості, а також її проявів в конкретних історичних умовах, не проаналізувавши основ світогляду народу, зокрема того архаїчного пласту, що зумовив основи формування та еволюції історичного шляху народу.

Для давніх народів, ще за багато століть до прийняття християнства, міфологія була основою світобачення. На жаль, на відміну від, наприклад, античної міфології, міфологічні уявлення балтійських народів збереглись набагато менше. Проте й ті свідчення, які доступні сучасним дослідникам, дають змогу відтворити картину бачення світу, властиву цим народам. В цьому полягає актуальність дослідження глибинних джерел духовної культури балтійських народів.

Міфологічний світогляд є найдавнішою основою, що вплинула, зокрема, й на формування головних рис ментальності. Тому його філософські основи та прояви під час конкретних історичних подій заслуговують на спеціальне вивчення. Предметом дослідження є історична та філософська спадщина істориків, етнографів, які брали до уваги різноманітні аспекти міфологічного світогляду, властивого балтійським народам до прийняття християнства; особливості прояву цього світогляду та його впливу на розвиток культури, також на його значення у контексті подій східноєвропейської історії, що впливали на культурну, духовну та геополітичну ситуацію як на балтійських землях, так і на сусідніх територіях. Особлива увага приділена працям тих істориків ХХ ст., які торкнулись основоположних проблем давньої культури балтійських народів, тим самим заклавши підґрунтя для їх подальшого вивчення.

Завдання дослідження – проаналізувати особливості формування філософських поглядів, що панували в історіографії зазначеного періоду, яка стосувалась балтійської міфологічної тематики; визначити основні засади, ідеї, принципи, на яких базувались ці погляди, а також дати характеристику основним проблемам, що висвітлювались, зробити висновок про політичні, соціальні, культурні чинники, які сприяли підвищенню інтересу до питань міфології. Крім того, ще одним важливим аспектом, якому варто приділити окрему увагу при дослідженні, є творча спадщина тих авторів, які великою мірою заклали підвалини подальшого розвитку процесу дослідження питань міфології, дали поштовх до заглиблення, аналізу та детального вивчення цієї проблеми в контексті європейської історії та культури.

ХХ ст. ознаменувалось активним відродженням балтійської культури, яке проявлялось у зацікавленості інтелігенції питаннями історії, культури, філософії, особливо ж – давньої історії балтійських народів, яка напряму пов'язана з міфологією. Представниками цього руху національного відродження були Е. Брастиньш (1892–1942), В. Стороста (1868–1953), пізніше – Й. Тринкунас (1939–2014), тобто ті діячі культури, які усвідомлювали корені духовної історії. Вони доводили, наскільки важливою є роль давньої культурної спадщини для

відродження національної культури, а також для створення осмисленої системи світоглядних цінностей, властивих ментальності народу.

Одним з головних завдань, яке ставили перед собою діячі національного відродження було всебічне та глибоке дослідження історичного шляху балтійських народів, виявлення основоположних чинників, які вплинули на формування особливостей світобачення народів, а отже, на позиціонування себе в контексті світової та європейської культури. Зрозуміло, що для того, щоби виконати це завдання – відтворити цілісну картину історичного шляху народу та визначити роль політичних та соціальних чинників, значущих для цього процесу, – потрібно було звернутись до джерел, що містили свідчення про дохристиянську культуру балтійських народів.

Розуміння того, яким чином варто відтворювати цю цілісну картину, привело багатьох діячів культури до міфології як первинного прояву духовності, філософської моделі світобачення, ціннісних орієнтирів.

Латвійсько- та литовськомовна історіографія почала збагачуватись працями, присвяченими міфологічному мисленню давніх балтів, на початку ХХ ст. До цього процесу активно долучались представники інтелігенції Литви та Східної Пруссії, де відродження давньої спадщини також набуло широкого розмаху й було всебічним, адже знаходило свій вияв в історичному, релігійнознавчому, археологічному та філологічному напрямках.

Вивчаючи ці явища, зокрема особливості історіографії, характер творів, що присвячені міфологічній тематиці, варто брати до уваги той факт, що тогочасні історики мали не так багато джерел, на основі яких можна було би відтворювати точну картину давнього світогляду, особливості його відображення у міфологічних образах. Уривчасті відомості з хронік про дохристиянські часи, невелика кількість збірок народних пісень – це те єдине, на чому можна було би базувати власні висновки про світогляд давніх балтів. Саме тому історикам довелося розв'язати непросте завдання: при невеликій кількості історичних достовірних свідчень зробити висновки про філософські засади світобачення балтів, ретельно дослідити відображення цього світобачення в міфології, співвідносячи власні, суб'єктивні умовиводи з фактами, які подавались у джерелах. Звичайно, якщо брати до уваги невелику кількість джерел, що залишали чимало простору для роздумів та дозволяли різні трактування (наприклад, символіка в народних піснях), стає цілком зрозумілим, що всі спроби відтворення особливостей давнього світогляду балтів були, значною мірою, суб'єктивною реконструкцією.

Однією з таких спроб реконструкції та докладного аналізу давнього балтійського світогляду була творчість латвійського історика та релігійнознавця початку ХХ ст. Ернста Брастиньша. Намагаючись дослідити особливості

давнього світогляду, він звернувся до народних пісень, які наповнені різноманітною міфологічною символікою. Е. Брастиньш намагався показати цілісну концепцію світобачення балтів, символічне відображення якої вбачав саме у численних міфологічних образах, які зустрічались у текстах народних пісень. У ході цього дослідження він описав релігійні уявлення балтів, їх ставлення до навколишнього світу, до суспільства, до історичних та суспільних процесів, тобто визначив головні засади, на яких будувались основні морально-етичні цінності балтійських народів у дохристиянські часи.

Особливість підходу Е. Брастиньша до вивчення цього складного та багатогранного питання полягає у тому, що він, на відміну від інших дослідників міфологічного світогляду, не стільки прагнув заглибитись у вивчення якогось окремого аспекту давнього світобачення, скільки відтворити повну картину цього світобачення. Він ставив за мету проаналізувати усі міфологічні образи, притаманні давньобалтійській культурі, визначити їхнє місце у свідомості народу, походження, відображення у народній творчості та способи трактування символічного значення. Спираючись на латвійські народні пісні, дослідник детально розкриває кожен з аспектів духовного життя народу. Цей твір дістав назву «Cerokslis: Dievutības katēchisms» («Цероксліс, або Тлумачення давньобалтійського боговшановування»)¹.

Назва «Цероксліс» була вибрана автором тому, що це слово вживається у значенні «пояснення», «тлумачення». Цим він хотів підкреслити основну мету написання цього твору: витлумачити сутність міфологічних образів, символів, якими наповнені народні пісні; відшукати в них зашифровані відомості про світобачення балтів; зробити зрозумілим для сучасного читача зміст цієї символіки, довести важливість збереження фольклорної спадщини як важливого свідчення національної духовної культури.

«Цероксліс» – структуроване та логічно вибудоване дослідження, яке показує багатогранність світогляду давніх балтів. Побудоване на аналізі міфологічних символів, що зустрічаються у народних піснях, воно, на думку Е. Брастиньша, покликане відобразити духовну сутність народу, його бачення світу та усвідомлення себе у ньому. Автор розглядає різноманітні аспекти людського буття, зокрема збереження національного духу, який став би запорукою перемоги у боротьбі з ворогами.

Можна стверджувати про те, що творчість Е. Брастиньша стала суттєвою основою, на якій були побудовані численні спроби відтворення давнього міфологічного світогляду балтів протягом ХХ ст. Незважаючи на те, що його праці часто різко критикувалися, вони не залишали байдужими інтелектуалів, які беззаперечно вважали Е. Брастиньша визначною фігурою, що відіграла важливу роль у процесі латвійського національного відродження.

З визначних істориків, що застосовували метод філософського аналізу міфологічних образів як цілісної системи світобачення, безумовно, варто назвати таких філософів ХХ ст., як В. Стороста, Й. Тринкунас, Н. Велюс.

В. Сторості належить визначна роль у процесі відтворення цілісної концепції світогляду давніх балтів. Досліджуючи їх давню історію, а також особливості культурного життя, він проводив паралелі зі світоглядами інших народів, знаходив спільні риси давньої балтійської віри та інших дохристиянських вірувань, наприклад індуїзму. Свої основні висновки він виклав у численних працях як художнього, так і наукового характеру, проте найбільшою мірою його ідеї відобразились в узагальнюючих розвідках, які показують повною мірою його бачення історичної долі балтійських народів².

Саме завдяки своїй багатогранній творчості, що мала вплив на подальший розвиток міфологічних досліджень, В. Стороста викликав великий інтерес як філософ та релігієзнавець протягом усього ХХ ст. Його творчості присвячені дослідження, в яких розкривається його роль у процесі культурного відродження балтійських народів. Окремо відзначаються його дослідження територій Східної Пруссії. Наукова спадщина В. Сторости небезпідставно дала привід вважати його визначною вченим, який показав значення культури балтійських народів та місце їх у європейській історії. На творчість В. Сторости спиралась більшість дослідників міфології другої половини ХХ ст., зокрема видатний литовський етнограф та релігієзнавець Й. Тринкунас.

Характерною рисою досліджень Й. Тринкунаса є прагнення відтворити філософські засади давнього світогляду, а також порівняти його зі світоглядними концепціями, властивими іншим релігіям. Саме ця особливість зближує його ідеї та методи дослідження балтійської віри з творчої спадщиною В. Сторости, у якій він вбачав основне підґрунтя, на якому варто базувати різновекторний аналіз історичного значення балтійських народів. Більш того, для Й. Тринкунаса вивчення цього питання стало першим, підготовчим етапом для ще одного напрямку дослідження, а саме: формулювання принципів реконструкції такої важливої частини релігійного життя давніх балтів як обряди та ритуали. Вони у символічній формі відображали світогляд народів, його ставлення до світу та уявлення про його будову. Ці ідеї знайшли своє узагальнене відтворення у роботі Й. Тринкунаса «About Gods And Holydays: Baltic Heritage» («Про богів та свята: балтійська спадщина»)³.

Ця робота була покликана створити довершену картину віри в житті давньобалтійських народів. Окремо визначається її вплив на соціально-політичну сферу, описуються видимі вияви цієї віри, а саме: ритуали, їх зміст та символічна сутність.

Незважаючи на чималу кількість різноматичних досліджень міфології та давнього світогляду протягом другої половини ХХ ст., ця робота Й. Тринкунаса є своєрідним узагальненням багатьох ідей, висловлених попередніми дослід-

никами. Продовження цього дослідження бачимо у таких творах Й. Тринкунаса як «Балтійська спадщина: литовський світогляд та ритуали»⁴, де знайшли відображення ідеї про зв'язок ритуальної практики та давнього світовідчуття. Продовженням цієї теми та осмислення історичної ролі балтійської віри є дослідження під назвою «Lietuvių senosios religijos kelias» («Шляхи давньобалтійської релігії»⁵, а також «Baltų religija šiandien» («Балтійська релігія сьогодні»⁶).

Проаналізувавши напрямок досліджень Й. Тринкунаса, можна зробити висновок, що він розглядав балтійську релігію, насамперед, як одну з найважливіших складових духовної спадщини народу, що наклала свій відбиток на його історичну долю та сьогодення. В цьому ж напрямку працює ще один відомий сучасний литовський історик та етнограф, Й. Вайшкунас, який продовжив дослідження значення давнього світогляду для духовної культури народу, зокрема його значення і для сусідніх народів, наприклад, для білорусів, що було відображено у його творах⁷.

Наявність великої кількості робіт на балтійську міфологічну тематику свідчить про значний інтерес до цієї теми з боку істориків, релігієзнавців, етнографів, оскільки більшість дослідників розуміють значення вивчення цього аспекту духовного життя балтійських народів, визначення його ролі в історії та в сучасності. Важливим фактом є те, що давня балтійська спадщина розглядається як основа формування національного духу та свідомості. Це розуміли балтійські дослідники протягом усього ХХ ст., саме тому підкреслювали її значення як основи національного відродження та збереження світоглядних цінностей в умовах пригноблення народу та його культури.

Сприйняття давньої балтійської віри як основи національної ідентичності було основною ідеєю більшості істориків, які займались питанням міфологічного світогляду. Вони вбачали у цій спадщині основоположну роль для формування ментальності, тому у більшості випадків розглядали давню балтійську віру саме з цього боку, що власне й обумовило зміст досліджень. Основна увага приділялась аналізу ролі релігійної свідомості для суспільства, аспекти ж цієї свідомості аналізувалася насамперед з погляду збереження національної культури, формування основних етичних принципів, які є невід'ємною складовою частиною життя народу, його цінностей та орієнтирів, покликани стати основою духовної спадщини балтійських народів.

¹ Braštinš E. Cerokslis: Dievturības katēchisms / E. Braštinš. – ASV Latvju dievturu sadraudze. – Čikāga, 1966. – P. 711.

² Storost-Vydūnas Wilhelm. Sieben hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen: kulturhistorische Darlegungen / Wilhelm Storost-Vydūnas. – Chicago: Akademīnės skautijos leidykla, 1982. – P. 501.

-
- ³ Trinkunas J. Of Gods and Holidays: the Baltic Heritage / J. Trinkunas. – Vilnius: Tvermė, 1999. – P. 214.
- ⁴ Trinkunas J. Baltų tikėjimas: lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai / J. Trinkunas. – Vilnius: Diemedis, 2000. – P. 127.: iliustr.
- ⁵ Trinkunas J. Lietuvių senosios religijos kelias / J. Trinkunas. – Vilnius: Asveja, 2009.: iliustr.
- ⁶ Baltų religija šiandien / sud. Jonas Trinkūnas, parengė Inija Trinkūnienė, Jonas Vaiškunas, Žemyna Trinkūnaitė. – Vilnius: Senovės baltų religinė bendrija, 2011. – 41 p. : iliustr.
- ⁷ Вайшкунас Й. Народная астрономия белорусско-литовского пограничья / Й. Вайшкунас // Балто-славянские исследования. – XVI. – М., 2004. – С. 168–179.